

Saša Nedeljković

Mit, religija i nacionalni identitet: Mitologizacija u Srbiji u periodu nacionalne krize*

Apstrakt: U ovom radu je učinjen pokušaj da se prouči kognitivna komponenta mitologizacije u Srbiji u periodu nacionalne krize, kako na institucionalnom tako i na individualnom nivou. Rad se bazira na istraživanju koje je započeto 1998. godine a završeno je 2000. godine, tako da obuhvata period pre NATO agresije, za vreme nje i nakon nje. Institucionalni nivo je proučavan preko tekstova ratnih izdanja časopisa "Vojska", a individualni nivo preko stavova i razmišljanja studentske populacije u Beogradu.

Ključne reči: srpska nacija, mit, nacionalizam, institucionalni nivo, individualni nivo

Mit u više nego jednom smislu predstavlja jedinstvenu kulturnu formu, pa velika pažnja koja mu se u nauci poklanja nikako nije slučajna i neopravdana. On prati čovečanstvo od najranijih vremena do danas, i nezaobilazan je (iako često neprimetan) činilac u gotovo svim životnim situacijama. I pored toga, njegovo poreklo i njegova funkcija nisu nam do kraja jasni, a naš odnos prema njemu često je ambivalentan. Nasuprot uverenjima da je mit survival ranijih evolutivnih faza ljudske svesti koji, u ovoj eri racionalizma, treba posmatrati isključivo kao deo folklora, sve su brojnija mišljenja da "racionalnost" i "iracionalnost", osim toga što nije lako utvrditi gde se jedno završava a drugo počinje, u pogledu odnosa prema mitu nisu opozicija jedno drugom: sposobnost racionalizacije nije obavezno i sposobnost demitologizacije, što implicira da je mit još uvek živ, da nam je još uvek potreban i da još uvek deluje.¹ Činom dekonstrukcije jednog mita često (ili gotovo uvek) automatski vršimo konstruisanje drugog. Prilikom proučavanja mita u svakom slučaju moramo biti oprezniji, jer on u sebi krije protivrečnosti. To je forma ili fenomen koji, kao prvo,

* Текст је резултат учешћа у научноистраживачком пројекту бр. 147035 који финансира МНЗЖС РС

¹ O promenama u načinu percipiranja stvarnosti tokom istorije videti B.Anderson 1988; takođe K.G. Jung 1977: 319 i dalje. O filozofskim dilemama u pogledu problema ljudskog saznanja korisno je, kao početnu informaciju, pogledati U.Fabijeti, R. Maligeti i V. Matera 2002: 25 i dalje.

ima funkciju primarne kulturne sistematizacije, orijentacije i stabilizacije, i koji se bavi relativno uskim krugom problema u vezi sa osnovnim egzistencijalnim pitanjima čoveka, koristeći se nadržacionalnim (ili iracionalnim) mehanizmima. U tom smislu, mitovi su konstruktivni i progresivni elementi ljudske kulture. S druge strane, pojam "mit" u savremenom društvu počinje da se primenjuje za široki spektar problema i često postaje konzervativan, regresivan i destruktivan element koji se upotrebljava od strane društvenih struktura u cilju otuđivanja kulturnih i psihičkih potencijala pojedinaca i grupa: upotrebom mita se vrši kontrola kulturnog i društvenog života (videti Matić 1998: 15 i dalje). Ukoliko prilikom proučavanja mitova ne vodimo računa o ovoj dvostrukosti, ostajemo uskraćeni za mogućnost da, prepoznavanjem jednog od ova dva načina upotrebe mita, bolje i brže uočimo i razumemo procese i odnose između različitih faktora i elemenata. Budući da se svakodnevno pojavljuju novi "mitovi", odnosno, da se neprekidno vrši proširivanje opsega upotrebe pojma "mit", osveščivanje napred opisane dualnosti postaje neophodno da bismo izgradili jasne kriterijume za prepoznavanje mitova, za njihovo razumevanje i za njihovu pravilnu upotrebu, ukoliko je to uopšte moguće.²

Pod pojmom "mit" se podrazumeva više (i sve više) različitih a ipak sličnih ili povezanih stvari. Kao prvo, ovaj pojam se koristi za označavanje tradicijom osveštanih i usmenim predanjem sačuvanih priča koje imaju određenu formu i karakteristike, govore o davnim odnosno izmišljenim događajima, i upućuju na poreklo i određenje pojedinih grupa ili čoveka uopšte. Kao drugo, pod ovim pojmom se može podrazumevati ceo kulturni kompleks, koji obuhvata sistem priča ili pesama sa kojim su neraskidivo povezane materijalna i duhovna kultura nekog naroda ili celokupne civilizacije (Hrišćanski mit, Kosovski mit). Kao treće, pojam "mit" se često upotrebljava za označavanje raznih vrsta društvenih konstrukcija: mit se u ovoj upotrebi odnosi na nešto nestvarno, neprovereno, nedokazano ili nedokazivo, neistinito, manipulativno, uprošćeno, kliširano.³ Kao četvrto, značajni događaji (uglavnom davni) i ljudi (uglavnom mrtvi ili nedodirljivi), često dobijaju mitski oreol. Kao peto, pojam "mit" se, uglavnom u naučnoj literaturi, posredno koristi da se označi interna kognitivna mapa ljudskog uma, kao predispozicija da se određeni doživljaj

² Nisu tako malobrojna shvatanja da je pokušaj racionalnog poimanja mita i njegovo podvrgavanje naučnoj analizi pogrešan put ka rešavanju zagonetke mita. Čemberlen (prema Bauzinger 2002: 65-66) prebacuje hrišćanskoj crkvi da je lišila mit "njegovog plastičnog, nikad do kraja dokučivog značenja, koje je kadro da se razvija i koje je stoga uvek revolucionarno".

³ Pojam "mit" se često koristi kao opozicija pojmu "stvarnost". Ovakva upotreba pojma "mit" javlja se neretko i u naslovima naučnih studija: Incest između mita i stvarnosti (Z. Mršević 1997), Mafija: Mit ili realnost (poglavlje u studiji Organizovani kriminalitet Đ. Ignjatovića 1998), itd.

percipira i psihički i/ili kulturno obradi u skladu sa ograničenim brojem motiva.⁴ U šestoj upotrebi, koja je već pomenuta i koja se prepliće sa nekim od već navedenih upotreba, "mit" se koristi kako bi se označio model razmišljanja i ponašanja koji je "nelogičan" ili "prelogičan", "iracionalan" ili "nadracionalan", "mističan" itd. (videti Jung, navedeno delo). Ovde se moram zaustaviti iako se, naravno, postojeći oblici upotrebe mita ovim ne iscrpljuju. Dok prva, a donekle i druga upotreba upućuju na objektivni kulturni element ili kompleks, na nešto prošlo, materijalno, statično, esencijalno i primordijalno, nešto čiji nam poreklo i svrha nisu sasvim poznati, treća i četvrta upotreba pojma "mit" mogu se zajednički nazvati mitologizacijom, jer upućuju na određenu sklonost, na proces, na nešto aktivno, dinamično, savremeno, konstruisano; peta upotreba takođe se odnosi na nešto objektivno i relativno nepromenljivo, s tim što se ta objektivnost tiče koliko kulture toliko i urođenih spoznajnih potencijala i matrica.⁵ U prvoj upotrebi mit je gotovo poistovećen sa pojmom "istorija",⁶ u drugoj upotrebi pojam "mit" je gotovo sinonim za pojam "tradi-

⁴ Nije do kraja jasno koliki je u usvajanju mitskih obrazaca udeo kulturalizacije i socijalizacije, a koliko je to stvar genetike ili prirodnih predispozicija. Tim problemom se evropska filozofija bavi poslednjih nekoliko vekova (videti U. Fabijeti i drugi, 2002: 25 i dalje).

Kako ističe Meri Dagleas, osvrćući se na rezultate istraživanja Levi-Strosa, "svako iskustvo se prima u strukturisanoj formi, a te forme i strukture, koje su uslov znanja, generalno su nesvesne". Dagleasova smatra da su se pomenute strukture malo ili nimalo promenile od drevnih vremena, i da se uvek sastoje od pravljenja parova i opozicija koje su usmerene jedna protiv druge i grade se na različite načine (Douglas 1975: 153). Levi-Stros ističe da struktura mita pripada različitom nivou mentalne aktivnosti od onog koji važi za jezik. Osim toga, odvojene jedinice u mitu nemaju značenje same po sebi već značenje dobijaju u skladu sa načinom na koji su kombinovane sa drugim jedinicama (videti isto 154). Uz izvesnu ogradu mogli bismo reći da sva uopštavanja, predrasude i svi stereotipi na neki način predstavljaju angažovani oblik ispoljavanja sklonosti ka mitologizaciji, odnosno, predstavljaju primanje iskustva u strukturisanoj formi. Popović i Braun su u svojim studijama, na primeru kosovskog mita, pokazali kako se jedan istorijski sadržaj vremenom usklađuje sa određenim obrascima (Videti Popović 1998, takođe Braun 2004).

⁵ Preteča personalističke filozofije N. Berđajev piše da mit "nije nešto izmišljeno već stvarnost, ali drukčija stvarnost, koja se razlikuje od takozvane objektivne empirijske činjenice. Mit u narodnom pamćenju je sačuvano pričanje o događajima koji su se zbili u prošlosti, on savlađuje granice spoljašnje objektivne faktičnosti i otkriva faktičnost idealnu, subjektivnu" (Berđajev 2001: 27). Wistrich i Ohana (1995: 61, prema Rose 2005: 23) kažu da "mit nije ništa manje istinit od povijesti, nego naknadna, drukčija istina, istina koja supostoji s istinom; ne objektivna ljudska istina, nego istina koja napreduje spram historijske istine".

⁶ Berđajev između istorije i mita stavlja znak jednakosti, pozivajući se na zrelu fazu Šelingove filozofije po kojoj je mitologija prvobitna istorija čovečanstva (više o tome videti Berđajev, navedeno delo, 27).

ja", u trećoj upotrebi ovaj pojam je izjednačen sa pojmom "predrasuda" odnosno "stereotip"⁷ (pa čak i sa pojmom "neistina"), u četvrtoj sa srodnim i užim pojmom "legenda" ali i sa pojmom "ikona", u petoj upotrebi sa pojmom "arhetip", a u šestoj sa veoma problematičnim pojmom "primitivna svest".

Sklonost ka poetizaciji i mitologizaciji društvene stvarnosti univerzalna je i trajna osobina ljudskih grupa. Postoje mišljenja da je ta sklonost kod pojedinih naroda/nacija (srpskog, na primer) prenatlažena.⁸ Pri tome treba imati u

⁷ Nedavno je jedan novinski izveštaj o fudbalskom derbiju između Crvene zvezde i Partizana započeo zapažanjem da je događaj na stadionu "srušio mit o tome da su Nemci mirni i staloženi dok Italijani imaju nemiran temperament" (Večernje novosti od 03.04.2006, 25).

⁸ O negativnim aspektima i posledicama "devijacije i iščašenosti srpske mašte i umovanja", zbog čega Srbe drugi vide kao "narod mita" a ne kao narod "hrišćanstva", pišu i crkveni velikodostojnici; videti u Golijan 1997: 67 i dalje. Mitologizovanje društvenih i kulturnih procesa od strane srpskih crkvenih velikodostojnika ima veoma dugu i doslednu tradiciju. Po legendi, osnivač samostalne srpske pravoslavne crkve, Sveti Sava, rekao je da su Srbi "sudbinom predodređeni" da budu "Istok na Zapadu i Zapad na Istoku" i da priznaju iznad sebe samo "Nebeski Jerusalim, a na Zemlji ništa". On srpski narod naziva Izrailjom a svog oca Nemanju Avraamom (Sv. Sava 1970: 47). Ta je ideja bila razrađivana tokom vekova a svoj najviši oblik dobila je u delu Nikolaja Velimirovića, koji je do u tančine razradio ideologiju "svetosavlja". Svetosavlje je, po njemu, srpski oblik pravoslavlja koji je utemeljio Sveti Sava: taj oblik se kod Srba smatra izvornim i najboljim oblikom vere. Velimirović smatra da se Zapad udaljio od Hristove nauke. Poslednji bastion istinskog hrišćanstva je Balkan, koji je uspeo da napravi sintezu delatnog, praktičnog pristupa hrišćanstvu koje vlada na Zapadu s jedne, i meditativno-mističnog pristupa religiji koji je prisutan na Istoku: "Balkan se nalazi zemljopisno između Istoka i Zapada a idejno stoji iznad Istoka i Zapada". Hrišćanska Srbija ima, kako kaže Velimirović, apostolski zadatak "da privoli Istok krštenju, a Zapad pokajanju". Religioznost u Srbiji je, po Velimiroviću, u krizi zbog toga što je Srbiju spopala "Evropska bolest": razvio se intelektualizam i došlo je do odvajanja od zdravog seljačkog načina života i razmišljanja koje predstavlja ideal. Smatrajući naciju religioznom kategorijom, Velimirović smatra da su patnje Srba kroz istoriju jednake Hristovim patnjama na krstu (o N. Velimiroviću videti u T. Bremer 1997: 99 i dalje).

Među pravoslavnim teolozima postoji teorija po kojoj je istočnom (vizantijskom) hrišćanstvu svojstven platonizam, dok se zapadna teologija i filozofija tokom cele istorije uporno drže aristotelizma i metafizike: zbog toga dolazi do uzajamnog nerazumevanja (Vidović 1989:5; takođe Vidović 1997). Teoretičari istočnog hrišćanstva smatraju da je epska svest istočnog hrišćanstva, u dodiru sa novovekovnom metafizikom, osuđena na jednu od sledećih mogućnosti: da izgubi bitku, da se prilagodi i nestane, ili da postane smešna kao Don Kihot (isto 25). Istočni hrišćanski narodi, prema istom shvatanju, veruju da nacija nije svetovna zajednica, nego da proizlazi iz transcendencije. Istočne hrišćanske crkve su vremenom postale posebne nacionalne crkve, za razliku od u načelu univerzalističke i misionarske zapadne crkve. Istovremeno, čini se da je zapadna hri-

vidu da je mitologizacija u osnovi ideološki neutralna i da može da se javi u bilo kojem društvenom diskursu: religioznom, nacionalističkom, ekonomskom, kriminalističkom itd. Postoji zaista veliki broj studija o procesu stvaranja tradicionalnih srpskih mitova, kao i o stvaranju savremenih mitova odnosno savremenoj upotrebi starih mitova u srpskoj kulturi.⁹ Ono što i pored velikog broja studija ostaje nepoznanica jesu procesi savremene mitologizacije na individualnom nivou, kao i odnos između individualnog i institucionalnog nivoa mitologizacije. Nedovoljno je jasno da li, na koji način i u kojoj meri ova dva nivoa mitologizacije danas međusobno korespondiraju. Zbog toga sam pre nekoliko godina započeo probno istraživanje koje je, u sklopu šireg istraživanja u vezi sa nacionalnim identitetom, imalo za cilj da izradi i proveri metodologiju uz pomoć koje bismo mogli jasnije da sagledamo kvalitet, intenzitet, količinu i frekvenciju mitskih predstava koje postoje u savremenoj srpskoj kulturi.¹⁰ Istraživanje sam vršio prema ustaljenom modelu, tako da su obuhvaćena oba nivoa: institucionalni, tj. sfera javnog života (masovna kultura i mediji), i individualni, tj. sfera privatnog života, ličnih predstava i ličnih odnosa prema stvarnosti. Cilj je bio da se otkriju i uporede modeli tumačenja društvenih procesa ova dva nivoa. Kao okvir istraživanja, kao konkretan kontekst u okviru koga sam želeo da pratim i analiziram upotrebu mitskih matrica, uzeo sam nacionalizam. Nacionalizam predstavlja emanaciju mitskog obrasca par excellence. Nacionalizam podrazumeva i zahteva mitološki predložak i ponašanje u skladu sa mitskim matricama. Nacionalizam kao ideologija, međutim, nije u tom pogledu izuzetak.¹¹

šćanska religioznost u većoj meri dogmatična: dobar primer za to pronalazi Oben, kada navodi da je Hristovo ime u Njegoševom delu pomenuto svega dva puta (Oben 1989: 13).

⁹ Teško je napraviti odabir domaćih studija o mitu kod Srba. U pogledu ciljeva ovog rada ne mogu se zaobići dve studije: Popovićev *Vidovdan i časni krst* (1998), i D. Antonijević, *Između istorije i predanja: Vođe srpske revolucije u folkloru*, doktorska disertacija, 2004. godine.

¹⁰ Ono mora da nosi atribut "probno", jer nije bilo opterećeno time da bude kredibilno i reprezentativno u pogledu širine, iscrpnosti i doslednosti. O istorijskoj dimenziji mitologizacije u srpskoj kulturi videti Nedeljković 2004.

¹¹ A. D. Smit je i marksizam i nacionalizam nazvao pokretima za spasenje koji sadašnju situaciju čoveka vide kao opresivnu, u kojoj individue vode otuđene živote (po marksizmu), odnosno, u kojoj su izgubili svoj identitet (po nacionalizmu). M. Guibernau primećuje da se ova dva pokreta razlikuju po usmerenju, akcentima i sredstvima. Dok je marksizam usmeren na ekonomiju i želi da prevaziđe prošlost, nacionalizam se bavi kulturom i crpi inspiraciju iz prošlosti želeći da je poveže sa sadašnjošću, revitalizujući tako izvorni oblik nacionalnog identiteta (videti M. Guibernau 1997: 79). Donekle slično viđenje daje i Berdajev koji, iako kritičan prema obe ideologije, poreklo nacionalizma nalazi u plemenskoj, a poreklo socijalizma u hrišćanskoj logici (videti Berdajev 1991).

Upotreba mita ima tri komponente: kognitivnu, afektivnu i konativnu. Prva komponenta odnosi se na sistem predstava, druga na emocionalnu sklonost i nesklonost prema nečemu, i treća se tiče spremnosti na delovanje u skladu sa predstavama i sklonostima (videti Rot 1989: 392). U ovom radu ograničiću se na analizu kognitivne komponente revitalizacije nacionalnog mita u periodu krize, i to kroz analizu narativa.

Problem kod proučavanja savremene upotrebe mita jeste kako razlikovati i razdvojiti mit od ne-mita? Koji kriterijum koristiti da bi se utvrdilo šta jeste a šta nije mitologizacija? Mit je univerzalan, trajan i prilično standardizovan oblik percipiranja, konstruisanja, pamćenja i prenošenja diskursa, a celokupna društvena stvarnost je potpuno natopljena mitskom matricom. Budući da ovaj rad nije zamišljen kao pokušaj pružanja teorijskog doprinosa razumevanju mita, nego pre svega kao doprinos prikupljanju i analizi empirijske građe u vezi sa manifestacijama mitske "svesti", model mitologizacije koji sam konstruisao kao orijentir veoma je uopšten i komparativan. Prvi element tog modela jeste leksika (ili retorika), tačnije upotreba pojmova i sižea iz konkretnih starih i poznatih mitskih priča, bez obzira kakav se značaj i kakvo značenje tim pojmovima pridaju. Drugi element je način sistematizacije i klasifikacije društvenih dešavanja, odnosno, da li je taj način ili oblik sistematizacije u skladu sa bazičnom strukturom mitskih priča kakva je, recimo, najviše vidljiva u bajkama, bez obzira da li je onaj koji sprovodi takvu sistematizaciju svestan da to ima veze sa mitom ili ne.¹² Uz pomoć ova dva parametra moguće je konstruisati model koji pokriva gotovo ceo spektar značenja pojma "mit", a koji sam uslovno podelio na šest modaliteta. Ova dva parametra mogu biti povezana ali ne moraju, a u svakom konkretnom slučaju mogu biti ispunjena oba ili samo jedan od ovih zahteva. Posmatrajući stavove institucija i ispitanika kroz prizmu ova dva parametra mogli bismo steći relativno pouzdanu sliku oblika, direkcije i intenziteta procesa mitologizacije u savremenoj Srbiji.

Mit može ali ne mora biti religioznog usmerenja. Onaj koji mitologizuje događaje može slediti neku mitsku liniju bez uzimanja i razmatranja osnovne opozicije koja karakteriše religijsku koncepciju (sveto – profano). Budući da se ov-

¹² Očekivao sam da će se u građi najviše pokazati prisutnost elemenata hrišćanskog i kosovskog mita. U skladu s tim, i sama sistematizacija trebalo bi da se odvija na relaciji slavna prošlost-teška sadašnjost-svetla budućnost, odnosno, sistematizacija bi trebalo da se obavlja kroz pravljenje različitih opozicija i arhetipizaciju elemenata i faktora, odnosno, kroz svođenje društvenih procesa na osnovne vrednosne orijentacije. Pažnju je trebalo obratiti i na stereotipne predstave i predrasude.

Problem odnosa leksike i semantike mita je izuzetno složen i više je polje istraživanja psihoanalitičara negoli antropologa. Bavljenje bukvalnim značenjem leksike mita vodi krajnje zbunjujućim koncepcijama. Čak i ozbiljni istraživači ponekad zaboravljaju da je rečnik mita simboličan i metaforičan, pa u mitovima nalaze doslovno prikazane poželjne obrasce ponašanja date kulture (videti Bracewell 2005: 30).

de radi o nacionalizmu u Srbiji, pretpostavio sam da će religijska koncepcija biti prisutna, jer su susedi u okruženju sa kojima su Srbi do nedavno bili u ratu, kao i glavni strani protivnici poslednjih petnaest godina (SAD, Nemačka, islamske grupe), pripadali drugoj veroispovesti, kao i da glavni nacionalni mit, Kosovski mit, ima, bar u načelu, jasnu religijsku dimenziju (carstvo zemaljsko – carstvo nebesko). Zbog toga je u analizi građe trebalo pratiti i da li se i kako nacija održava ili pretvara u religioznu kategoriju, odnosno, da li se i kako jedna univerzalna religija (hrišćanstvo) etnificira i pretvara u narodnu religiju.

Upotreba mita na institucionalnom nivou

Manifestovanje sklonosti ka mitologizovanju se, na institucionalnom planu, odvija preko kulturnih projekata i ideja, političkih govora i akcija, medijskih naslova itd. U tom smislu naročito su zanimljivi periodi krize. Poslednjih desetak godina XX veka u Srbiji stoga predstavljaju veoma zahvalan period za proučavanje. Retradicionalizacija i buđenje nacionalne svesti nakon poluvekovnog perioda socijalizma predstavljalo je plodno tlo za revitalizaciju nacionalne mitologije. To, naravno, ne znači da je nacionalna mitologija u prethodnom periodu bila potpuno latentna u svim društvenim slojevima i strujama, ali je njena šira društvena upotreba bila sprečavana. Budući da društveni život teško funkcioniše bez mitova, nacionalni mitovi su u periodu socijalizma bili zamenjeni komunističko-socijalističkim mitovima koji se, osim po konkretnom sadržaju, u strukturalno-funkcionalnom smislu ne razlikuju mnogo od njih. Nagoveštaji jačeg i otvorenijeg prodora nacionalnog mita u javni život otpočeo je u Srbiji sa eskalacijom nacionalnih sukoba, krajem osamdesetih godina XX veka. Ipak, ključan period za potpuni prelazak sa meditativnog na praktični nivo doživljavanja mita jeste, čini se, onaj u toku kojeg je nacionalna kriza dostigla vrhunac: period NATO agresije 1999. godine.

Delovanje mitskog obrasca na institucionalnom nivou, u sferi javnog života, moguće je proučavati preko delovanja različitih segmenata društvenog sistema. Budući da se ovde radilo o ratu, smatrao sam da je vojska kao institucija pogodan okvir istraživanja. Međutim, sveobuhvatno proučavanje takve institucije u trenucima najvišeg stepena mobilizacije izuzetno je teško i složeno. Zbog toga sam odlučio da se ograničim na posredno proučavanje mitologizacije u vojsci preko ideoloških smernica koje se vojsci nameću, koje ona pokušava da usvoji i prenese svojim pripadnicima, i to preko njenog glasila, tačnije preko tekstova ratnih izdanja časopisa "Vojska".¹³ Ovaj časopis kao izvor smatram relevantnim

¹³ Časopis je izdavao Novinsko-informativni centar "Vojska", a štampalo AD "Politika". Tiraž nije navođen: pretpostavljam da je bio prilično velik, jer je redovno deljen svim jedinicama, a mogao se naći i u prodaji. Analizirani su svi tekstovi ratnih izdanja, dakle, izdanja u periodu mart-jun 1999. godine. Jedan od važnih zadataka "Vojske" bio je da ovaj

iz nekoliko razloga. Kao prvo, tekstovi u njemu su imali za cilj da informišu vojnike o stanju u samoj armiji i o pozadini celog događaja; vojnike je trebalo ideološki usmeriti a događajima dati kontekst. Ovaj časopis, koji je trebalo da stiže do svih jedinica, na jednostavan ali i stručan način trebalo je da uobliči svest vojnika i da ih motiviše na određene akcije. Taj zadatak zahtevao je redefinisane celokupnog sistema vojne odbrane i vrednosti koje vojska treba da brani. Nakon socijalističkog i federalnog perioda u okviru SFRJ, kada su vojne akcije imale sekularnu pozadinu i bile pravdane zaštitom političkog sistema i multikulturalnog i multinacionalnog društva (bratstvo-jedinstvo), devedesete godine XX veka su donele potrebu nacionalnog i religioznog osveščivanja i nacionalne i verske indoktrinacije vojnih struktura. Sve zemaljske i društvene vrednosti su bile već iscrpene tokom poluvekovnog komunističkog režima, a nadolazeći talas retraditionalizacije i pseudoteizacije je pružao nove mogućnosti i zahtevao drugačiji pristup, kako bi vojska mogla da funkcioniše u skladu sa aktuelnim društveno-političkim procesima. Časopis "Vojska" je, zatim, trebalo da informiše javnost o stanju u armiji: on je, dakle, uticao i na odnos stanovništva prema oružanim snagama, koje su sada imale drugačiju funkciju od one od pre više decenija ili pre nekoliko godina u jugoslovenskom sukobu. Istovremeno, "Vojska" je informisala vojnike o tome šta stanovništvo misli o sopstvenim oružanim snagama i njihovom angažovanju. "Vojska" je, dakle, u jednoj novoj situaciji informativno povezivala sve slojeve društva na novoj osnovi. Ovaj list je kreiran od strane vojnog vrha, a samim tim i od strane državnog vrha. Stoga je bilo veoma zanimljivo posmatrati kako se vojska i predstava o njoj transformiše, i kakvi se sve modeli identifikacije nude svim stranama u ovom odnosu. Ozbiljnost sa kojom se ovom poslu prišlo najbolje ilustruje podatak da su u okviru stalne rubrike obavljani intervjui sa velikim brojem javnih ličnosti iz zemlje i sveta, a da je svoju stalnu kolumnu imao i jedan od najčitanijih domaćih književnika Momo Kapor.¹⁴

NATO agresija je u "Vojsci" često bila prikazivana kao borba između Dobra i Zla, Pravde i Nepravde, Svetla i Tame, Istine i Laži. Jugoslavija, tačnije Srbi, bili su na strani Dobra, Pravde, Svetla i Istine ("Istina je kost u grlu neprijatelja"), dok je neprijatelj bio na strani Zla, Nepravde, Tame i Laži. Ovakva retorika nije korišćena u svim tekstovima, i veoma retko se dešavalo da ceo tekst događaje smešta u ovakav kontekst. Obično su to bili povremeni izleti (jedan pasus, rečenica ili samo naslov) koji su imali za cilj da dramatičuju događaje i emotivno angažuju čitaoce. Izabrao sam nekoliko upečatljivih primera.

rat predstavi kao narodnooslobodilački. U tom cilju veći broj tekstova prikazuje organsko jedinstvo oružanih snaga i naroda u odbrani zemlje (videti "Vojska", 03.06.1999, 3).

¹⁴ Najpoznatiju antropološku (esejističku) analizu domaće štampe u novije vreme dao je I. Čolović (2004).

U izdanjima "Vojske" od 3. i 26. aprila, 10. i 24. maja i 16. juna 1999, neprijatelj (NATO odnosno SAD) nazivan je aždajom, starom aždajom, duhom Zla, Satanom, aveti smrti, nečastivom silom "koja se prerušila u milosrdnog anđela i čija je filozofija filozofija Mraka".¹⁵ Za opis situacije korišćeni su prehrišćanski i nehrišćanski mitološki pojmovi uporedo sa hrišćanskim. Srbi su, kao antipod tome, nazivani "lučonošama duhovnog otpora" (10. maj).

U izdanju od 5. aprila predsednik Jugoslavije Slobodan Milošević je na papirno pismo odgovorio da će "snage mira pobediti snage sile". U izdanju od 14. aprila, komentarišući pokušaj bombardovanja VMA, načelnik te ustanove, general-potpukovnik Aco Jovičić, izjavio je da je to "zločineći ples satane".¹⁶ Kao dokaz nerazumnosti i bezbožnosti neprijatelja mnogi tekstovi su isticali činjenicu da ratne operacije nisu prestajale ni za vreme Uskršnjih praznika (16. jun). U tekstovima smo se mogli susresti i sa različitim shvatanjima i upotrebama pojma "Kosovo". Kosovo je nazivano svetinjom (7. april) koja se mora braniti. Kosovo je nazivano i pravoslavnom svetinjom ali i "drevnim istorijskim, kulturnim i religioznim jezgrom Srbije" (16. jun). Opseg upotrebe pojma Kosovo je veliki i obuhvata sve nivoe: ono je i univerzalno sveto mesto, sveto mesto pravoslavne religije i svetovno jezgro srpske nacije. U nekim tekstovima se javlja opomena da se ne zaboravi Kosovski zavet i usmerenje na nebesko carstvo koje se generacijama prenosi s kolena na koleno. Srpski put se poistovećuje sa putem ka Golgoti koji se mora završiti trijumfom (10. maj). U izdanju od 3. maja, prenesena su dešavanja sa glumačke večeri Zorana Simonovića koji je rekao: "Mi imamo nešto što oni ne mogu da shvate, a to je taj duh, taj iskon koji je jači od svega na belom svetu... A posle ovoga bićemo samo još jači, plemenitiji, ujedinjeniji i više ispunjeni dušom i ljubavlju prema čoveku i prema svome bližnjem". Uočljivo je potenciranje hrišćanskog modela praštanja: svesno se razdvaja počinitelac Zla, s jedne strane, od samog Zla, s druge strane. Počiniocima treba oprostiti, ali prema onome ko stoji iza njih ne treba da bude milosti: neuki svet, koji je intervjuisan na ulicama gradova Srbije, često je prizivao sve svece da kazne "nečastivog" (3. jun). Radmila Bakočević je u intervjuu u izdanju od 3. maja rekla da "proizvođači ratova uvek iza sebe ostavljaju nečoveštvo, tragove koji govore o njihovoj sopstvenoj duhovnoj bedi. Svi mi danas samo branimo svoje pravo na slobodu i duhovnost". Ona podvlači da je većina porušenih spomenika starija od američke civilizacije. Predsednik SANU, Dejan Medaković, je u broju od 24. maja 1999. godine opisao agresiju kao "posrtanje hrišćanske Evrope". On je ista-

¹⁵ Slični pojmovi su korišćeni za Turke u junačkim narodnim pesmama nakon Kosovske bitke (vidi M. Popović 1998: 113).

¹⁶ "Siguran sam da ćemo preživeti, a učinimo sve da budućim generacijama iskazemo ova zločinjenja izobličjenih likova ne zato da mrze već da mogu đavola na vreme da prepoznaju".

kao da "kroz proces ateizacije, koji je bio kod nas ozvaničen u jednom periodu, izgubili smo neke duhovne osobnosti. Stvarane su generacije kojima nedostaje ta metafizička dimenzija, vrlo potrebna u životu kao korektor... Lek je uvek u dimenzijama duhovnog stvaralaštva".

Aktuelne događaje u religijski kontekst nisu stavljali samo branioci, nacionalna unutrašnjost, nego i nacionalna spoljašnjost. Akcija bombardovanja Jugoslavije zvanično je u sedištu NATO-a nazvana "Milosrdni anđeo". Petog aprila su u "Vojsci" objavljene Internet poruke iz sveta. Jedan mladi Amerikanac u svojoj poruci je uputio molbu srpskom narodu: "Oprostite nam isto onako kako nam je Hristos na krstu oprostio", dok je drugi poručio: "Neka Bog čuva Srbiju, slobodu i narod vaše zemlje". Najrazrađenija poruka u tom smislu može se naći u izdanju od 10. maja, u intervjuu sa ruskim akademikom Natalijom Aleksejevnom Noročnickajom, koja je ovaj sukob sagledala kroz dihotomiju duhovno/materijalno: duhovni srpski narod koji simbolise prave vrednosti naspram neprirodnog i bezdušnog američkog naroda koji simbolise sve ljudske slabosti.¹⁷ Patrik Beson je u intervjuu objavljenom 22. aprila 1999. godine izneo kritiku na račun evropske zajednice koja se stavlja na stranu Albanaca: "Evropljani iz hrišćanstva prvenstveno preuzimaju kaznu, dok ljubav i opraštanje ostaju po strani. Ono što oni čine je u ime dobrog, u ime Hrista, a to su oni reinkarnirali u liku teroriste UČK". Vladimir Volkov je, u intervjuu objavljenom u "Vojsci" od 14. aprila 1999. godine, rekao da "Srbi nisu narod kao svaki drugi. Srbi dolaze iz one biblijske priče po kojoj samo onaj koji zna šta mu je cilj i izdrži do kraja, taj je pobednik." On pravi razliku između kato-

¹⁷ Ona kaže: "Srbi trenutno u svetu pokazuju redak, preživeli primer hrišćanskog naroda. Zašto to kažem. Za prave hrišćane su metafizički ciljevi iznad materijalnih. Hiljadu godina su heroji bili ljudi koji nisu davali svoje živote za zlato, bogatstva, materijalnu dobit, već za veru, otadžbinu, slobodu, čast, ljubav. Upravo su takvi heroji pokazali premoć duha nad telom. Ovo što se dešava sa srpskim narodom je za samu naciju katarza, pročišćenje... Srbi su veliki jer su ostavili po strani sve razmirice oko vlasti i države da bi zaštitili svoju domovinu" Po njoj, država i domovina su dve različite stvari: država je zemaljska institucija koju je stvorio čovek, a otadžbina je nešto što je večno, i dolazi od Isusa Hrista. Ona poručuje: "Upravo vaš duh i nas (Ruse, prim. S.N.) nadahnjuje". Nasuprot srpske stoji američka nacija, američka civilizacija za koju ona kaže da je bez kulture... "Kultura je rađanje, otelotvorenje duha, dok je civilizacija otelotvorenje materijalnih vrednosti" Amerikanci gaje kult čoveka "ali to nije hrišćanski čovek. Njihov čovek se davno preobratio u hedonistički kult čovekovog tela. Oni se bave fitnessom, panično se boje starenja i smrti, fizičkog nesavršenstva koje je u hrišćanskoj kulturi oduvek bilo nevažno. Prototip muškarca u hrišćanstvu odlikuje sila duha, smelost, hrabrost, sposobnost samopožrtvovanja. Hrišćanska žena je čista, materinstvo je jedna od njenih bitnijih osobina. Američki prototip su samice i samci. To nisu muškarci i žene".

lika i pravoslavaca: "Ja uvek katolicima kažem – vi ste 95 odsto pravoslavci, samo pet odsto grešite i tu je koren nesporazuma".¹⁸

Nisu samo tekstovi u časopisu "Vojska" imali pomenuti ton. Razni civilni dnevni i nedeljni listovi su, čak i godinu dana nakon NATO bombardovanja, pokazivali jaku sklonost ka mitsko-religioznom ključu za razumevanje aktuelnih događaja. Večernje novosti od 29. aprila 2000. godine (str. 4.) su objavile saopštenje jedna nacionalističke partije: "Onako kako su fariseji i rimski okupatori ponizili i izložili najstrašnjim mukama onoga koji je pre dve hiljade godina propovedao mir među ljudima, istinu i ljubav, tako su njihovi potomci u NATO uniformama izveli na Golgotu ceo srpski narod gde ga već deset godina kleveću, ponižavaju, muče i ubijaju". Povodom godišnjice bombardovanja, jedan istoričar je izjavio da se "Srbi bore protiv mraka, kao i anđeli božji".¹⁹ U mnogim tekstovima razvijana je ideja o vladaru kao spoju duhovnog (Mesija) i političkog vođe; njemu se pripisuju mitske osobine. Slobodan Milošević je nazivan knezom Lazarom našeg doba (Blic 8. april 2000, 2), novim Davidom ovog doba (Glas Javnosti, 19. jul 2000, 2), pa je čak upoređivan i sa Isusom Hristom.²⁰

Slične ideje, koje znatno proširuju i produbljuju opisani model tumačenja, mogle su se naći i u tekstovima u kojima se to ne bi očekivalo. Sam sukob NATO-a i Srbije posmatran je u širem kontekstu sukoba između "sveta pravih vrednosti" i Novog svetskog poretka. Često se celokupna zapadna kultura prikazivala kao prazna, površna ali i opasna, pa čak i satanistička. Čak se i rokenrol navodio kao primer smišljenog projekta određenih centara moći, sa ciljem da se u svetu ustoliči Novi svetski poredak. U jednom novinskom feljtonu se ističe da je imidž Elvisa Prislija "gajen na pobuni protiv roditeljskog autoriteta i zagovaranju slobodnog vođenja ljubavi. A kao što je poznato u hrišćanstvu, i pobuna i požuda, koje je podsticao Elvis, žudeći da i sam postane Bog, izvorno su Satani dela" (videti u Reporter 28. jun 2000, 40-41).²¹

¹⁸ On iznosi i sledeći stav: "Jugoslavija bije bitku za čitav svet". A predsednik Srbije Milan Milutinović u tom smislu je izjavio: "Naša moralna snaga, sa kojom smo izašli iz NATO agresije, daje nam za pravo da budemo svetla tačka slobodarstva u Evropi" (Reporter, 5. jul 2000. godine, 29).

¹⁹ P. Opačić u emisiji "Riznica", II program Radio Beograda, 07.05.2000. godine.

²⁰ Postoji pesma "Slobodane, nek' si komunista, volimo te k'o Isusa Hrista" koju je pevao poslanik Bidža na jednom zasedanju skupštine Srbije.

²¹ U toku NATO agresije bio sam mobilisan i sa mojom jedinicom stacioniran u jednom podavalskom selu. Po onome što sam video uticaj "Vojske" na stavove vojnika bio je gotovo zanemarljiv. Kao prvo, mali broj vojnika je čitao "Vojsku". Vojnici su, kad god je to bilo moguće, mnogo više voleli da se informišu gledajući televizijski program, slušajući radio, ili jednostavno slušajući glasine. Kao drugo, čini se da je mitološka retorika donekle pogodna i funkcionalna u kratkotrajnim stresnim situacijama koje izazivaju veliku emocionalnu angažovanost i prikrivaju manipulaciju pojedinci-

Recepcija i razrada nacionalnog mita na individualnom planu

Veliko je pitanje kako i na kojoj populaciji proučavati individualni plan upotrebe mita i sklonost ka teizaciji i poetizaciji društveno-političkih zbivanja, da bi dobijeni rezultati pokazali nešto više od proste slike trenutnog raspoloženja nacije. Smatrao sam da je potrebno izabrati populaciju koja je najmanje sklona proučavanom sindromu, tako da sam se odlučio za studentsku populaciju. Studenti su nacionalni sloj sa najslabijom nacionalnom vezanošću, to jest to je populacija koja je veoma otvorena prema svetu (vidi Kuzmanović 1997: 58-59). Oni su prosečno manje autoritarni i manje tradicionalni od proseka nacije (vidi Golubović 1995:132). Kroz svoje proteste protiv režima u prethodnoj deceniji (1991, 1992, 1996/1997) iskazali su veliku kritičnost prema unutrašnjim nacionalnim slabostima. Oni su obrazovani, informisani o događajima u zemlji i inostranstvu.

Ukupno je ispitan 181 student sa Univerziteta u Beogradu, od kojih je najveći broj bio sa Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Tokom 1998. i 1999. godine ispitan je 149 studenata prve i druge godine studija sa pomenutog odeljenja: grupa od četrdeset studenata je ispitana 1998. pre NATO agresije, a grupa od 109 studenata u jesen 1999. godine, nekoliko meseci nakon NATO bombardovanja. Na kraju, tokom aprila i maja 2000. godine, ispitana je grupa od 32 ispitanika iz jednog studentskog doma u Beogradu: ispitanici iz poslednje grupe su bili sa različitih fakulteta i na različitim godinama studija.²² Ovakav uzorak sasvim sigurno ne može da posluži kao pokazatelj procentualnih odnosa između pristalica različitih mišljenja, ali on daje relativno jasnu sliku različitih modela i orijentacija koji postoje u okviru populacije srpske studentske omladine. Sve tri grupe su dobile temu na koju je trebalo da odgovore u formi pisanog rada, odnosno eseja; tema na koju je trebalo odgovoriti je nosila naslov: "Srpstvo". Uz pomoć metoda slobodnih asocijacija ispitanike je trebalo stimulisati da nam iznesu što više detalja kako bismo mogli prepoznati i skicirati osnovne konture njihovog modeliranja stvarnosti.

ma od strane društvenih struktura. Sa produžavanjem stresne situacije dolazi do izražaja raslojenost društva, društvene nejednakosti postaju evidentne, a sve to izaziva revolt i sužava prostor za indoktrinaciju mobilisanih pripadnika nacije, i prizemljuje uzvišene ideale koji se plasiraju sa "vrha". Osim toga, bila je veoma primetna i sveopšta nacionalna kriza identiteta, koja pruža slabu osnovu za suočavanja sa takvim izazovima.

²² Procentualni odnos između žena i muškaraca bio je oko 60%:40% u korist žena. Studenti etnologije i antropologije čine većinu ispitanika iz sasvim jednostavnog razloga: oni studiraju na odeljenju koje se direktno bavi kako teoretskim tako i praktičnim problemima etniciteta/nacionalizma i mitologije. Oni su za tu problematiku zainteresovani. Zbog toga se pošlo od pretpostavke da oni razmišljaju o tom problemu više od drugih, da imaju stav o njemu i da ga jasno mogu artikulirati.

Cilj istraživanja je bio da se otkrije u kojoj meri i na koji način se mitski obrasci koriste kako bi se tumačili aktuelni društveni procesi i događaji. Prikupljena građa je takva da omogućava ispitivanje mitskog obrasca u svesti i/ili podsvesti ispitanika i način na koji on, svesno ili nesvesno, utiče na oblik i intenzitet etničkih/nacionalnih odnosa.

Ispitanici su mogli da pišu o konkretnim ljudima, stvarima, periodima, događajima, ali i o apstraktnim, uopštenim pojmovima i utiscima. Oni su se u najvećem broju opredelili da pišu na ovaj drugi način: pisali su o životnim zakonitostima, o sudbini Srba, njihovim osobinama i razvoju, pokušavajući da na taj način odgonetnu šta je to što ih veže za srpsku naciju, kakva je njihova nacija, po čemu se razlikuje od drugih, kao i da otkriju zašto ta nacija doživljava ovakvu sudbinu. Veliki broj radova liči na ispovest ili na rekapitulaciju srpske istorije: kritikuje se, traže se opravdanja, postavljaju se pitanja.²³ Iz radova se vidi veoma složena situacija u kojoj se ispitanici nalaze.

Jedan od osnovnih motiva koji se u radovima javlja jeste da se u okviru termina "Srbi" moraju razgraničiti dva pojma: "nekadašnji Srbi" i "današnji Srbi", odnosno "pravi Srbi", i "degenerisani oblik Srba". Nekadašnji Srbi su idealizovani, a njihove karakteristike su, između ostalog, pobožnost i časnost. Današnji Srbi potpuno su izgubili vezu sa istinskim vrednostima, i sa nasleđem koje su im preci ostavili: sve su oskrnavili i izopačili.²⁴ Današnji Srbi ne zaslužuju srpsko ime. Oni moraju da se preobrate i ponovo zasluže pravo da se tako nazivaju: "I ubeđena sam u čuvenu rečenicu da dobro pobeđuje zlo i da će i nama kad-tad proraditi "kliker" u glavi i ljubav u grudima pa ćemo opet postati SRBI".²⁵

Osobine "pravog Srbina", kojeg ispitanici pominju, podudarne su sa osobinama idealnog pripadnika vrste "čovjek". Međutim, pravom Srbinu se često dodaju i osobine kao što su npr. inat i tvrdoglavost, što se u kontekstu herojske etike, koju mnogi podržavaju, smatra pozitivnim i poželjnim. Preplitanje kompleksa više vrednosti sa kompleksom niže vrednosti je očigledan: veoma se često iz odgovora, posredno ili neposredno, vidi da mnogi ispitanici imaju

²³ Navešću jedan od karakterističnih primera: "Imamo da nosimo svoj krst... ostatak sveta nas je napustio i osudio na jednu apsurdnu kaznu. Ogroman bes u meni, bes protiv celog sveta, probudio je u meni i u mnogima osećaj pripadnosti, osećaj Srpstva, da smo svi osuđeni da patimo i budemo kažnjeni zaslužili to ili ne, hteli to ili ne."

²⁴ "Nekada je Crkva bila jaka, slušala se reč svetih otaca i živelo se u harmoniji i sa ljudima i sa Bogom. Nije bilo međusobnih nemira kao u današnje vreme, kada smo postali inficirani grehom, što i dovodi do polaganog, mučnog raspadanja i propasti naše sopstvene, a tako i Srpstva. Nekada se bog svetkovao iskreno, sada pomodarski i formalno".

²⁵ "Pisala bih od početka, ali početak mi nije poznat. Mogu pisati o dedi koji je svoju slavu slavio, držao ikonu na zidu i išao svake nedelje sa bakom u crkvu; i o mom ocu koji slavi istu slavu, ali mi na zidu nemamo ikonu, a majka čisto sumnjam da zna ko je Isus. A i to je deo Srbije".

predstavu o Srbima kao nekada moćnom, duhovno i materijalno bogatom narodu, što obavezuje današnje generacije.²⁶

Drugi motiv koji se često javlja jeste da su Srbi svoj "pad" doživeli zbog odvajanja od istinske vere i istinskih vrednosti, zbog nedostatka samopoštovanja,²⁷ ali i zbog prihvatanja tekovina zapadne kulture koja ima drugačiju logiku (pragmatičnu), i koja je mlađa i plića od stare srpske kulture.²⁸ Postoji tendencija da se Srbi svrstaju u "istočne narode", kojima zapadna kultura, analitična i hladna, ne leži. Istok se smatra bližim istini. Često se ukazuje i na ideološku dezorijentaciju srpske kulture koja traje veoma dugo ("Jedini narod koji nema svoj cilj").

Potencira se opozicija Istok – Zapad. Zapad je duhovno degenerisan, hladan, racionalan, materijalistički orijentisan. Istok je duhovno superioran, emotivan, mističan.²⁹ U skladu s tim, ispitanici se veoma dive Rusima i Grcima: to se obrazlaže njihovom duhovnošću i razvijenom kulturom. Ističe se, međutim, njihova nepraktičnost, po kojoj su slični Srbima. Prema Rusima se oseća i najmanja etnička distanca, manja negoli prema bliskim narodima iz bivše SFRJ (Makedoncima i Crnogorcima). Jedan ispitanik je čak izjavio da podeljenost u okviru pravoslavnog sveta ne bi trebalo da postoji: pravoslavlje je najbitniji činilac u tim zemljama, tako da su razlike među njima nevažne.

Stradanje srpskog naroda se sagledava kao posledica religijske degenerisanosti. Prošlost se posmatra idealizovano. Generacija deda i baba poseduje u svakom smislu pozitivne atribute, dok je propadanje započelo sa generacijom roditelja.³⁰ U skladu sa takvim načinom razmišljanja, izlaz iz krize se vidi u jednoj sveobuhvatnoj duhovnoj revoluciji, religioznom preobražaju. Prisutna je ideja o srpskoj naciji kao religioznom činiocu, čiji se nastanak i smisao povezuju s religioznim usmerenjem.³¹ Nada u bolje sutra postoji, ali da bi se do tog života do-

²⁶ "Šta to znači potvrditi se kao Srbini: da si uspravan pred nesrećom, da si uspravan pred neprijateljem, da si kraljevskog stava i kraljevskog roda i da u glavi imaš da su tvoji praoci kraljevi i svetitelji srpski... Srpsko ime se, stoga, zaslužuje."

²⁷ "Zbog toga ćemo uvek biti potcenjeni, jer ko će da nas poštuje kada se mi međusobno ne poštujemo."

²⁸ "Duhovni život za njih (za današnje Srbe, prim.aut.) ne postoji. Važno je da oni svaki dan jedu hamburgere i pice, piju koka-kolu i uveče izlaze u kafiće".

²⁹ Jedan student stoga kaže: "Mi uvek imamo priliku da nama ne ovlada duhovno siromaštvo koje hara Zapadom (ne radi se, naravno, o tome da je Zapadna kultura primitivna – u pitanju je praznina u duši koja nagriza običnog čoveka, koji je u potrazi za svojim identitetom)".

³⁰ Videti napomene 13 i 14.

³¹ "Srbi u svoj identitet unose najsvetije putokaze – hrišćanske vrline. U tome upravo vidim početak srpstva. Veza sa živim Bogom nas je održavala kroz istoriju, koja je inače bila puna padova, posrtanja, otuđivanja, pa i elemenata samouništenja ali i ponovnog dizanja, istinskog kajanja."

šlo potrebno je izvršiti korenitu promenu.³² Uskrsnuće Srbije se javlja kao motiv, čime se apostrofira njena potencijalna sposobnost transcendencije; time se istovremeno naglašava da put kojim Srbija ide jeste isti onaj put kojim je išao i Isus. S tim u vezi stoji i shvatanje jednog ispitanika da preporod mora doneti i transformaciju same nacije.³³ Obrazac koji postoji u svesti mnogih ispitanika, a tiče se sudbine srpske nacije, identičan je biblijskom mitu: 1) nekadašnje savršeno stanje nacije, 2) pad, 3) put kroz muke na ovom svetu, 4) nacionalni preporod ili uskrsnuće.

Sledeći motiv se manifestuje kroz opoziciju selo-grad, koja se posmatra u kontekstu sukoba tradicionalne i moderne kulture. Tradicionalni oblik života na selu se izuzetno visoko vrednuje: selo i seoski način života su simboli za zdrav život, i u duhovnom i u fizičkom smislu. "Divim se vrednim seljacima, koji se s večeri vraćaju s njiva i sede kraj porodičnog ognjišta: vidim drvene kolecke koje ljuljaju žene obučene u odela skrojena od belog, mestimično izvezenog sukna." Za odvajanje od tog "istinskog" života uglavnom se optužuje generacija roditelja. Generacija roditelja je, nasuprot generaciji pre njih, izgubila suštinu i zadržala ponešto od forme. Ponekad se posredno a ponekad i direktno nagoveštava da se "pad" (ili "kvarenje") podudara sa dolaskom komunizma, sa napuštanjem "vere pradedovske"; sve pre pada bilo je idilično. Zbog toga mladi danas pokušavaju da kanališu i oblikuju nacionalni identitet koji u njima postaje aktivan. Svoju generaciju mnogi doživljavaju kao mesijansku, i ona ima zadatak da donese izbavljenje Srbiji, da vrati sećanje na staru slavu. Jedan ispitanik mi je stoga, kao nekome od kojeg treba da nauči nešto o tradiciji, napisao: "Ja sam predstavnik nove generacije koja se budi. Naučite nas ko smo i kako se slave

³² "Okretanje Bogu i osnovnim ljudskim vrednostima je ono što će doneti toliko željeno izbavljenje iz duhovnog gliba u koji tonemo. Našoj crkvi, kao materijalnom predstavniku Boga treba konačno pružiti prostora i uvesti je među nas. Izbrisati treba otpor ljudi prema pravoslavlju, jednoj od najtolerantnijih religija na svetu. Nadam se da će Srbi otkriti Hrista u sebi i živeti u skladu s tim." Poznata rok-pevačica je u intervjuu za novine na drugačiji način iznela slične ideje: "Ključ razvoja jednog društva je podizanje opšteg nivoa kulture... Kod novih snaga u politici kulturni programi ne postoje. Svi se bave ekonomijom, raspodelom materijalnih dobara i vlasti, a duhovni napredak je opet po strani... Sve što nam se dešava ima korene u prošlosti, jer naše društvo od davnih vekova nije uspelo da uhvati ritam sa kulturnim dešavanjima u Evropi. Imali smo sporadična uključivanja u te tokove, ali još uvek se tražimo i u ekonomskom, kulturnom i religijskom smislu. Dok određen broj ljudi ne dosegne potreban nivo svesti promene nisu moguće i to ne zavisi ni od kakvih lidera. Potrebna nam je kritična masa osvešćenih ljudi... Postoji samo jedna vrsta elite, ona politička. Nemamo ni kulturnu, ni duhovnu elitu." Intervju sa Slađanom Milošević, Blic 8. jun 2000, 11.

³³ "Možda za nekoliko godina srpski narod kao jedna nacija neće ni da postoji, ali će se sigurno iz njega razviti neki drugi narod, možda tj. sigurno mnogo napredniji i po svojim kulturnim obeležjima bogatiji..."

slave!!!" Kod nacionalistički orijentisanih ispitanika postoji svest o krvnom i duhovnom nasleđu, koje nameće obavezu da se sledi uzor koji su preci ostavili: "Svi moji preci žive u meni, a ja, ja sam samo još nešto novo; nešto što ne sme ugroziti harmoniju svih njih u meni." Prošlost se navodi kao jedino polje na kojem su Srbi konkurentni, čak superiorni u odnosu na mnoge ekonomski razvijene narode. Pridavanje veoma značajnog mesta srpskoj kulturi u okviru svetske kulture takođe je jedan od čestih motiva.

U ispitanoj populaciji se jasno uočava nekoliko različitih orijentacija, koje se manifestuju kako po drugačijem obliku nacionalnog identiteta, tako i po drugačijem načinu na koji reaguju na mitološke predloške.³⁴

Kod mnogih je poljuljana vera u postojanje pravog, čistog srpstva: oni dolaze do zaključka da su kulture na ovim prostorima toliko izmešane, da ne može biti govora o nekoj nacionalnoj izvornosti i čistoti. Mnogi su veoma nesrećni što svetska zajednica generalizuje i sve Srbe podjednako kažnjava izolacijom. Izvesnu otuđenost prema sopstvenoj naciji moguće je zapaziti i kroz čestu pojavu pominjanja pripadnika sopstvene nacije u trećem licu: "oni".

³⁴ Isključiva ili istaknuta nacionalna vezanost može se uočiti u sledećim formulacijama: "Time (slabljenjem nacionalnog identiteta, prim. aut.) nam slabi i individualni identitet, a individue su nosioci čoveštva, odnosno sada i ovde: srpstva." ili "Srpstvo je i odanost ideji poštenja, pravde i istine. Možda je ovo isuviše romantičarsko viđenje nečega što se već odavno osipa, ali vera u najsvetije ideale čovečnosti je jedino što nam je preostalo i što može da nas spase." "Dole zapad, roboti koji hodaju i govore, moćni rendžeri, drogirane psihopate koje vladaju svetom." Pokušaj da se ne podlegne kolektivnom ludilu primetan je u sledećim rečima jednog ispitanika: "Zašto mrzeti Ameriku? Da li je tamo bila većina onih koji o njoj pričaju najgore? Kao prvo, Amerika je ogromna i ne može se generalizovati. Prosečan Amerikanac je uglavnom dobar i naivan. Koliko sam primetila tamo se ne laže kao kod nas. Preslišajte se koliko ste puta slagali u toku današnjeg dana?! U redu, Amerikanci su glupi, čitaju skraćenu verziju knjige "Rat i mir", možda je njima to praktičnije. Koliko je ljudi stvarno studiozno pročitale "Rat i mir" ovde kod nas? Na tom "groznom" zapadu svakome je pružena prilika da zaradi, naravno ako radi, a ovde lekari, profesori i ostali visoko obrazovani ljudi nemaju para nekad ni za hleb."

Kritički odnos prema naciji u kojem se ipak naslućuje mitska matrica ogleda se u sledećem razmišljanju: "Srbija, zemlja gde se sve završava i ništa ne počinje. Zemlja u kojoj sam se rodila i čim sam počela da razaznajem svet shvatila sam da želim da je napustim. Zemlja vrlo interesantne kulture i tradicije, koja traje dugo. Ali s obzirom da su je godinama vodili pogrešni ljudi ništa se od toga nije moglo iskoristiti; zemlja je padala sve niže i narod sa njom. Srpski narod ima jako puno nacionalista, što smatram kao izuzetno veliku glupost, jer kako neko može da brani ovakvu zemlju?! Zemlja koja ništa ne donosi a uzima sve, gde svoj svome želi loše. Zašto živeti ovde? (samo zato što nam ta ista zemlja ne dozvoljava da je napustimo) Sramota me je što sam rođena ovde."

Kroz radove se, direktno i indirektno, provlači ideja o tome da je pripadnost naciji povezana sa subjektivnošću i idealizacijom.³⁵

Nezaobilazni potporni stub vrednosnog sistema velikog broja ispitanika je i agonalni etos. Po mišljenju nekolicine, istinski srpski nacionalni identitet po svom je karakteru "spartanski": budi se u vreme ratova, a gubi i degeneriše u mirnim periodima.³⁶ Osećanje tuge prisutno je kako zbog "nesumnjivog" propadanja i odumiranja nacije, odnosno, odumiranja njenog tradicionalnog kulturnog obrasca, tako i zbog nestajanja želje kod samih ljudi da se dalje bore za nacionalne interese odnosno tradicionalnu kulturu. U tom smislu navodi se da sve više mladih napušta Srbiju da bi u nekoj stranoj zemlji radili poslove koji su ponižavajući. Transformacija etnocentrizma iz jedne dinamične, ekspanzionističke i optimističke orijentacije, u jednu pasivnu, melanholičnu i pesimističku filozofiju, može se iščitati u ne tako malobrojnim izjavama poput: "Srbi su nesrećan narod". Međutim, iako mu je sužen radijus delovanja, za neke ispitanike viteštvo nije uništeno, a oni koji mogu poneti epitet "moderni vitezovi" smatraju se jedinim (ili poslednjim) nosiocima i braniocima nacionalne ideje: "Jedino što me još

³⁵ "Kao dete iz mešovitog (po nacionalnosti) braka bila sam odgajana na način koji mi je davao mogućnost donekle šireg pogleda na, da se tako izrazim, svet, u smislu da sam uvek bila u dodiru sa 2 do 3 kulture." "Srbija nekad bogata, sa neverovatnim prirodnim bogatstvima, najčistijim rekama, najukusnijim kajmakom i pršutom, i najboljom šljivovom rakijom. Tako su me bar učili. Više nije takva. Ili je ja sada gledam drugačijim očima. U mom malom mestu ja sam je volela više od svega, ali sada kada je *čarolija* nestala, totalno je drugačija." (kurziv autorov) Čak i nacionalistički orijentisani ispitanici priznaju da su im lični interesi iznad nacionalnih: jedan ispitanik je na primer izjavio da je za njega srpstvo osećanje "koje može da bude potisnuto samo ljubavlju prema nekoj osobi".

³⁶ "Srbi su kroz svoje ratove utvrđivali svoj integritet. Kada smo zadnji put 50 godina bili bez rata svi smo počeli da se pretvaramo u Jugoslovene" (Istu ovu ideju nalazimo i u brojnim govorima zvaničnika, umetnika i političara. Dobrica Ćosić je 1989. godine izjavio da su srpske nevolje počele kada je borbenost počela odumirati: njemu nije bilo jasno kako je jedan "narod buna i hajdučije" dopustio da se u Jugoslaviji pretvori u "podaničku raj". Videti Žanjić 1998: 111).

Spoljašnji politički pritisak izaziva dve grupe reakcija; navešću dva tipična primera. Prvi pokazuje otpor pritisku, i jačanje nacionalne svesti: "Iako je bukvalno ceo svet protiv nas to me još više podstiče da razmišljam o svom narodu. Kroz celu našu prošlost prate nas nevolje i nedaće ali ipak mi opstajemo. Ne dozvoljavamo da nas potčine i nametnu svoju volju". Drugi primer pokazuje mogućnost da se odustane od borbe za nacionalne interese u situaciji kada to ugrožava lične interese: "Ja sam u položaju da ga osetim (Srpstvo, prim aut.) i da ga vidim, da budem deo njega. Deo nečega što mi je u krvi i što će vekovima da teče mojim venama. Teče kao reka bez povratka, bez kraja. Ali šta se desi kada neka oluja, neka veća sila pokušava da tu reku ukroti i zaustavi joj tok? Jednostavno reka počinje da se suši i njeno korito postane suvo, postane pustinja."

podseća na srpstvo su ekipe sportista koji odlaze na takmičenja i predstavljaju naše boje. Ništa više ovde nije srpstvo!"³⁷

Mnogi upiru pogled u budućnost, i kroz epsko nadahnuće ovaj trenutak opisuju kao presudan za opstanak srpske nacije.³⁸ Posebnu analizu predstavlja odnos prema problemu Kosova. Problem Kosova predstavlja verovatno centralni segment srpskog nacionalnog identiteta i kulture Srba. Kako je pokazala i analiza odgovora ispitanih studenata, pojam "Kosovo" ima veoma složeno značenje, i veliki broj funkcija u nekoliko različitih sistema vrednosti. Taj se pojam doživljava i racionalno i iracionalno. On se odnosi i na jednu geografsku sredinu, i na jedan istorijski događaj, i na nedefinisano osećanje, i na etnički sentiment, i na sferu transcendentnog.

Među ispitanicima koji smatraju da je Kosovo značajno, možemo razlikovati dve grupe. Razlika između ove dve grupe je u širini horizontalnog značaja Kosova. Pojedini ispitanici Kosovu pripisuju uži, nacionalni značaj, a pojedini mu pridaju širi, univerzalni značaj. Obe se grupe, međutim, slažu u pogledu vertikalnog značaja Kosova, odnosno njegove transcendentnosti ("sveto mesto"). Kosovo se često smatra najvažnijom geografskom oblašću na svetu ("centar sveta"), odnosno "jedinim pravim jezgrom istine". Kosovo predstavlja "srce Srbije", bez kojeg Srbija ne bi mogla da živi: stupanjem na to sveto tlo "čovjek zamene, vreme stane". Ono je temelj nacionalnog identiteta ("na njemu se nalaze najveće svetinje, svedoci svega onoga što jesmo, ko smo i šta smo nekad bili i šta smo imali"). Iz odnosa prema pojmu "Kosovo" lako je uočiti duboke i nesvesne etnocentrističke nagone ("Sa gubitkom Kosova i mi Srbi smo izgubili presto na kome je car Lazar ponovo stradao"). Kosovo se naziva i "rak-ranom" Srbije, jer je uvek zadavala neopisiv bol ("Kosovo je neprekidni snažni bol u duši"). Agresori koji su upali na Kosovo se smatraju "neljudima", koji su napali "ljude" (Srbe). Među ispitanicima ima onih koji smatraju da je Kosovo zauvek izgubljeno za Srbe, i onih koji smatraju da će ono ipak jednom ponovo biti srpsko. Veoma veliki procenat ispitanika koristi mitsku retoriku kada govori o Kosovu, a gotovo svi ovaj pojam doživljavaju više emotivno negoli intelektualno.

Zaključak

U ovom ogledu ograničenog teorijskog i empirijskog dometa naročita pažnja je bila usmerena na traženje načina da se adekvatno pristupi proučavanju upo-

³⁷ Simbol viteštva je korišćen i u tekstovima "Vojske" (videti "Vojska" od 03. 05. 1999, strana 8).

³⁸ "Moje lepo, jedinstveno i uvek samo svoje Srpstvo. Da li ćeš ikada vaskrsnuti ili ćeš se u budućnosti pominjati kao priča (koju mi sada pričamo o narodima koji više ne postoje)?"

trebe nacionalnog mita u savremenoj kulturi Srba. Istraživanje je vršeno u periodu koji je obilovao događajima pogodnim za mitologizaciju: nacionalna kriza, rat, retradicionalizacija, itd. Takva društvena klima uglavnom sužava prostor za racionalno i hladnokrvno rasuđivanje i otvara prostor za emocionalnu egzaltaciju i pojednostavljenu interpretaciju stvarnosti. To pojednostavljivanje tada uslovljava odbacivanje svih suvišnih i zbunjujućih koncepcija i oslanja se na osnovne i najsnažnije psihološke i kulturološke modele ili tipove. Istraživanjem je ponuđena jedna prilagođena varijanta antropološke metodologije, koja se pokazala kao funkcionalna u pogledu postavljenih ciljeva istraživanja: delovanja kognitivne komponente mitskih obrazaca, odnosno, otkrivanje i upoređivanje modela mitologizacije na različitim društvenim nivoima.

Što se vremenskog okvira istraživanja tiče, čini se da je proučavani period u pogledu upotrebe mitova doneo sa sobom izvesne promene u pogledu količine, intenziteta i frekvencije, ali ne i bitne promene u pogledu kvaliteta procesa mitologizacije. Odabrani časopis ("Vojska") pokazao se kao relevantan i reprezentativan okvir proučavanja mitologizacije na institucionalnom nivou, jer se odnosio na deo društvene strukture koji je najviše pogođen aktuelnim događajima, a njegova ideološka koncepcija potpuno se uklapala u opštu tendenciju koja je postojala u društvu.

Iz analizirane građe vidi se da je proces mitologizacije evidentan po oba kriterijuma odnosno parametra konstruisanog modela mitologizacije. Postojanje i delovanje mitskih matrica vidljivo je i po upotrebi starih mitskih priča, ali i po načinu na koji se strukturise društvena stvarnost. Sistematizacija društvenih događaja u mnogo slučajeva se odvija po opštim obrascima mitskih priča, iako je to često nesvesno. Može se reći da je u proučavanom periodu postojala visoka korelacija između mitologizacije na institucionalnom i individualnom planu, mada su postojale i izvesne razlike. Na institucionalnom planu uočljiva je oštrija, konkretnija, uobličena i doslednija retorika u kojoj se prepliću pojmovi i sižeji različitih mitoloških sistema. Nacionalni mit se može preplitati sa nadnacionalnim i raznim vrstama socijalnih mitova (klasnih, urbanih), odnosno, može imati multidiskursnu i višeznačenjsku upotrebu, pri čemu vrednovanje i razumevanje postaje veoma složeno. Takav primer je mit o banu Jelačiću i o njegovom spomeniku u hrvatskoj kulturi. Ovde bih se malo detaljnije osvrnuo na taj mit, jer pruža lepu mogućnost za komparativnu analizu i jasnije sagledavanje specifičnosti kosovskog mita.

Priča o delatnostima i postignućima bana Jelačića mogla bi se svesti na veoma jednostavnu formu. Za vreme Jelačića (polovina XIX veka), Hrvatska je ujedinila svoje teritorije (imenovan je gubernatorom Rijeke i Dalmacije), prekinula je državno-pravne odnose sa Ugarskom, ukinuta je "tlaka gospodska i sva-ka daća urbarialska" čime su ukinuti feudalni odnosi u Hrvatskoj, održan je prvi izabrani i pravi narodni sabor u istoriji Hrvatske. Međutim, za sve to vreme, ban

je priznavao vrhovnu vlast Austrije, čiji je veran vojnik i službenik bio sve vreme (vidi u Šidak i drugi 1988: 214-215). Ban Jelačić je, dakle, izvršio korenite promene koje su postale osnov za novo samodefinisanje: izvršio je homogenizaciju nacije, što predstavlja redefinisavanje i stvaranje kompaktnosti unutrašnjeg nacionalnog plana, izborio nezavisnost nacije u odnosu na negativnog spoljašnjeg drugog koji se doživljavao kao rival (Ugarsku), što predstavlja redefinisavanje spoljašnjeg nacionalnog plana, i izvršio socijalnu reformaciju države čime je povezoao gornje i donje ešalone hrvatske nacije te tako hrvatski narod/naciju približio modelu vertikalne etnije.

Jelačićev spomenik, otkriven 1866. godine, takođe je imao buran život: bio je simbol Zagreba jer je bio dobra meta fotografa, a pred njim je 1895. godine spaljena mađarska zastava kao znak otpora i protesta. Episkop Živković je u jednom saborskom govoru izjavio da je od 1848. godine (shvaćene kao institucija, prim. S.N.) ostao samo Jelačićev spomenik (Mijatović 1990: 136). Ovaj mit je uobičajan prema hrišćanskom mitu, o čemu svedoči motiv uskrsnuća (pesma Ognjeslava Utješinovića Ostrožinskog "Uskrsnuće Jelačića bana" povodom otkrivanja njegovog spomenika, isto 136). Uklanjanje njegovog spomenika takođe je pogodno za mitologizaciju. On je, kako kaže Mijatović, razmontiran tajno u noći između 25. i 26. srpnja 1947 godine: oni koji su to uradili bili su zaklonjeni iza paravana (isto 136). A spomenik je od konačne propasti spasao upravnik Gliptoteke koji je dozvolio da se razmontirani delovi unesu u podrum (isto 136). Značaj koji se pridaje spasavanju razmontiranih delova ukazuje na izvesne sličnosti sa prihvatanjem odsećene glave kneza Lazara na Kosovu. O Jelačićevom spomeniku ispevano je više pesama: u tim pesmama spomenik je kao živo biće koje svakog časa može poći u borbu. Na primer, u pesmi "Mjeden konjik", autor zaključuje pesmu rečima: "Sanjo moja, nećeš sanjom biti: Mjeden konjik živ će ustanuti" (vidi isto 213 i dalje).

Predigra obnavljanja mita o banu Jelačiću i njegovom spomeniku započela je 1947. godine. Povodom stogodišnjice Mađarske revolucije, spomenik banu Jelačiću je sklonjen sa Zagrebačkog trga, jer su tadašnje vlasti smatrale da je on simbol nečeg nazadnog i prošlog, odnosno opasnog za tadašnju Jugoslovensku zajednicu (vidi Mijatović 1990: 136). Za socijalističku vlast on je bio simbol otvorenog služenja neprijatelju i dovođenja hrvatskog naroda i Hrvatske u zavisani položaj od strane porobljivača (od strane Beča) (Politika 29.07.1971, 6). To možemo označiti manifestnom opasnošću, koja je bila izrečena u javnosti kako bi umirila hrvatsku nacionalnu svest. Latentna opasnost se ogledala u tome da je ovaj spomenik bio na neki način simbol nezavisnog hrvatstva, a to je, poput simbola nezavisnosti bilo kog jugoslovenskog naroda, moralo biti na elegantan način izvedeno iz upotrebe i prepušteno zaboravu. Za druge je taj spomenik bio simbol pune hrvatske državnosti i ujedinjenja Hrvatske, ali i simbol socijalnih naprednih stavova. Sukob struje koja je sklanjanje spomenika pravdala time što on podseća na nešto nedostojno, sa

strujom koja je njegovo ostavljanje branila time što je on simbol socijalno-naprednih stavova i socijalne jednakosti, u stvari je bio sukob onih koji su hteli suzbiti obnavljanje i jačanje hrvatske nacionalne svesti i onih koji su tu obnovu hteli da ostvare.

Mit o Jelačiću je oživljen prvi put 28.05.1971. godine, tekstom Milana Ivkošića u omladinskom listu "Tlo": tekst je nosio naslov "Da li bana Jelačića vratiti na Trg Republike". Jelačićev spomenik je, kako autor piše, simbol otpora hrvatskog naroda svim tuđincima na hrvatskom tlu, a uz sve to ima i veliku likovnu vrednost. (Politika 11.07.1971, 6). Dok su udruženje likovnih umetnika i studentska organizacija (dakle inteligencija) bili za vraćanje spomenika i "punu povijesnu rehabilitaciju hrvatskog državnika bana Jelačića", dotle su radnički saveti po fabrikama i SUBNOR bili protiv toga smatrajući da takve ličnosti nemaju nikakve zasluge za socijalističku revoluciju (Politika 29.07.1971, 6). Ova inicijativa za vraćanje spomenika deo je šireg društvenog procesa koji se označava kao MASPOK, tako da je ovaj projekat propao zajedno sa formalnom propašću celog nacionalnog pokreta.

Godine 1989. opet je pokrenut "problem Jelačić", a kao argument za vraćanje spomenika na njegovo staro mesto iznesen je podatak da je on simbol nacionalnog i urbanog (zagrebačkog) mentaliteta (Vjesnik 06.01.1990, 18), kojem se Zagreb želi vratiti nakon perioda u kojem je dominirao ruralni element. Spomenik je bio simbol starog Zagreba "tri četvrt stoljeća" (Hrvatski tjednik, 04.06.1971).

Povodom ponovnog postavljanja spomenika banu Jelačiću na Zagrebački trg, izašla je knjiga Anđelka Mijatovića "Ban Jelačić" (Zagreb 1990). On na prvim stranama navodi misli poznatih Hrvata, između ostalih i Ivana Kukuljevića Sakcinskog: "Godina 1848, moramo priznati da je najslavnija u povijesti našeg naroda, jer g. 1848 stupio je u novije vrijeme naš narod prvi put na svoje noge kao samosvjestan narod, god. 1848 upoznao se je svijet sa njegovim imenom, silom i snagom. Godine 1848 znao je izvojevati silnom rukom ono zemljište, koje mu pripada po Bogu, po narodnom pravu i historiji, god. 1848, gospodo, razvio je naš narod prvi barjak narodnosti, te prvi utemeljio pokraj slobode i ideju veliku ravnopravnost naroda i narodnosti, koju su svi drugi za njim primili." (Mijatović 1990: 5). Za Hrvate vladavina bana Jelačića ima višestruku važnost. Nezavisnost od Ugarske koju je tada Hrvatska imala pretvorila se u čin nacionalnog buđenja i rođenja nacije. Istovremeno vidimo i nacionalnu idealizaciju. Kao što je mit o Kraljeviću Marku imao veliki značaj za mnoge Slovence pod turskom vlašću, tako je i mit o banu Jelačiću imao značaj za skoro sve Slovence ali i ostale narode u Habsburškoj monarhiji (vidi isto 13). Ban Jelačić je prva mitska ličnost istorije hrvatskog naroda, i kao takva snažan podsticaj za borbu za ujedinjenje i osamostaljenje Hrvatske, ali i simbol otpora svakom osvajaču (vidi isto 14). Prisutan je motiv "ujedinjenja" i "osamostaljenja" koji nalazimo kod svih malih i porobljenih naroda: oni su bili "razjedinjeni" i pod upravom "tuđina". Banu u čast spevane su i mnoge pe-

sme, poput pesama o Kosovskom boju: najpoznatija je ona "Ustaj bane, Hrvatska te zove" prvi put zabeležena 1867 godine (isto 13-14). Mnoge pesme su u desetercu te u mnogome podsećaju na Kosovski ciklus. Na primer: "Kupi vojsku Jelačiću bane, od Kotara do Dunava ladna; silnu bane sakupio vojsku, i zdrav je Muru prebrodio" (Jelačić ban i Mađari); ili: "Gde poleće jedna knjiga bela, od Milana grada velikoga, pa u ruke banu poglavaru: Kupi bane, braću graničare, pak podiži staro i nejak" (Ban Jelačić) (prema Mijatović 1990: 171 i dalje). Ipak, ban nije bio tako jednostavno prihvaćen od celog naroda. Pored toga što mu se zamera da je bio austrijski vazal, on je dosta namučio hrvatski narod. Običan narod je bio željan mira, te je često proklinjao bana što ne dovršava ratove, nego uvek i neprekidno ratuje, te što uzima sve mlade muškarce i po više muških glava iz jedne kuće: jedna pesma čak nosi naslov "Bog ubio Jelačića bana" (isto 178).

Jelačić je i simbol jugoslovenstva, te se tako donekle i opire napred navedenoj ulozi: insistiranje na njegovoj politici je, ako se dosledno sprovede, insistiranje na jedinstvu Srba i Hrvata. On je želeo zastupati i srpski i hrvatski narod, pristaje da ban i vojvoda budu naizmenično Hrvati i Srbi, da ministri u hrvatskoj vladi budu pola Hrvati pola Srbi, a patrijarhu Rajačiću je pisao da su njemu Srbi isto što i Hrvati (isto 146). Njegova mitska uloga je i u tome što je smatran za "poslednjeg hrvatskog bana" (isto 149): sa njime i sve započinje, i sve se završava. Pored ostalih, primetan je i motiv najteže kazne za izdajnike i one koji smetaju borbi. Ban u pesmi "Uskrsnuće Jelačića bana" izjavljuje: "Proklet bio ko neslogu sijo, Sablja moja odsekla mu glavu" (isto 208). Sličnost sa Kosovskom kletvom ("Ko ne došo na boj na Kosovo...") očigledna je.

U intervjuima poznatih (uglavnom visoko-obrazovanih) ličnosti ima više rafinirane i dogmatične religiozne konceptualizacije a manje arhaične mitske retorike, dok u tekstovima koje su pisali novinari ima nedoslednih i van konteksta upotrebljenih motiva uz dosta patosa. Iz poruka koje su institucije slale primaocima lako se može iščitati poželjni model vrednosnih orijentacija i opštih stavova. Potencirala se ideja o naciji kao religioznoj kategoriji, odnosno, vršeno je snažno etnificiranje simbola i dogme jedne personalističke i univerzalističke religije kakva je hrišćanstvo. Na individualnom planu, s druge strane, ispovesti su intimnije, sa složenijom i nedovoljno uobličenom mitološkom vizurom, i često su ogoljene tako da su lišene svake ideološke dimenzije i angažovanosti: ostaje samo nesvesna sklonost ka apstraktnoj mitologizaciji. Kod nekih ispitanika primetna je kliširana sistematizacija stvarnosti koja je usvojena i upotrebljena bez kritičkog preispitavanja i bilo kakve individualne razrade, dok je kod nekih ispitanika duboko kritičko preispitivanje dovelo do relativno spontane arhetipizacije društvenih faktora i učesnika u događajima. Na nivou predstava ispitanici ne pokazuju uvek jasnu usmerenost, ali je evidentan snažan afektivni odnos koji retko kad prerasta u spremnost na delovanje. Čini

se da je upotreba mita od strane velikog broja ispitanika u većoj meri konstruktivna negoli destruktivna, jer se češće koristi kao dopuna racionalnom poimanju životnih zakonitosti, a ređe kao forsiranom socijalizacijom nametnuti smer razmišljanja.

Prema očekivanju, u svrhu kontekstualizacije i shvatanja značenja događaja, od starih mitova koriste se isključivo hrišćanski i kosovski mit.³⁹ Uočljiv je značaj dihotomizacije stvarnosti, odnosno, sistematizacija aktera i faktora preko pravljenja opozicija, koje ukazuju na potrebu za dijahromatskim tumačenjem društvenih procesa: dobro-zlo, svetlo-tama, ljubav-mržnja, bog-sotona, duh-materija, prošlost-sadašnjost, selo-grad, religioznost-ateizam, nacionalizam-kosmopolitizam, itd. Na individualnom nivou primetno je da što je objekt vremenski više udaljen, to je jače podvrgnut idealizaciji i afirmaciji (opozicija praroditelji-roditelji). Čak i kod naizgled anacionalno orijentisanih ispitanika primetan je duboko skriven visok stepen identifikacije sa sopstvenom nacijom i kontemplativno uživljavanje u problem porekla i svrhe zajednice.

Na kraju treba reći da ovakvo istraživanje, iako bez istraživanja društvene prakse nije potpuno i nema veći značaj, može poslužiti kao jedna od mogućih polaznih osnova za razmišljanje o pravcima i načinima proučavanja mitologizacije u savremenom životu Srba.

Izvori i literatura

- Blic 8. 04. 2000, 2.
Glas Javnosti, 19. jul 2000, 2.
Hrvatski tjednik, 04.06.1971.
Politika 29.07.1971, 6.
Politika 11.07.1971, 6.
Reporter, 5. jul 2000, 29.
Reporter 28. jun 2000, 40-41.
Riznica, II program Radio Beograda, 07.05.2000.
Večernje novosti 29. 04. 2000, 4.
Večernje novosti 03.04. 2006, 25.
Vjesnik 06.01.1990, 18.
Vojska, ratna izdanja, mart-jun 1999.

Anderson, B., 1988. *Nacija: Zamišljena zajednica*, Beograd

Antonijević, D., 2004. *Između istorije i predanja: Vode srpske revolucije u folkloru*, doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet

³⁹ Jedini izuzetak u tom smislu donekle nalazimo u izjavi jedne ispitanice, koja je 2000. godine za Slobodana Miloševića napisala: "Verovala sam i navijala za čoveka koji se pojavio kao Feniks iz pepela da spase svetu srpsku zemlju..."

- Bauzinger, H., 2002. *Etnologija: Od proučavanja starine do kulturologije*, dopunjeno izdanje, Beograd: XX vek
- Berdajev, N., 1991. *O čovekovom ropstvu i slobodi: Oglad o personalističkoj filozofiji*, Novi Sad
- Berdajev, N., 2001. *Smisao istorije: Oglad filozofije čovečje sudbine*, Beograd: Dereta
- Bošković, M., 1998. *Organizovani kriminalitet 1 i 2*, Beograd, Policijska akademija
- Bracewell, W., 2005. Ponosno ime hajduka: Odmetnici kao dvoznačni junaci u balkanskoj politici i kulturi, u N. M. Naimark i H. Case (ur.), *Jugoslavija i njeni povjesničari: Razumijevanje balkanskih ratova 1990-ih*, Zagreb, Srednja Europa : 20-32
- Bremer, T., 1997. *Vera, Kultura i Politika: Eklezijalna struktura i ekleziologija u Srpskoj pravoslavnoj crkvi u XIX i XX veku*, Niš
- Čolović, I., 2004. *Kad kažem novine*, drugo, dopunjeno izdanje, Beograd : Medijska knjižara Krug
- Douglas, M., 1975. *Implicit Meanings- Essays in Anthropology*, London and Boston
- Fabijeti, U., R. Maligeti, V. Matera, 2002. *Uvod u antropologiju: Od lokalnog do globalnog*. CLIO
- Golijan, M., 1997. Srpski narod u rascepu mita i dihovne realnosti, u *Srpski Sion* 6, 1, Sremski Karlovci : 67-69
- Golubović, Z., B. Kuzmanović i M. Pešić, 1995. *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd : Filip Višnjić
- Guibernau, M., 1997. Marx and Durkheim on Nationalism, in Hans-Rudolf Wicker (ed.), *Rethinking Nationalism and Ethnicity: The Struggle for Meaning and Order in Europe*, Oxford-New York, Berg : 73-90
- Jung, K. G., 1977. *Duh i život*, Novi Sad: Matica srpska
- Kuzmanović, B., 1997. Šetnjom u slobodu: Vrednosne orijentacije i politički stavovi učesnika Protesta 96/97, u Grupa autora, *Ajmo, ajde, svi u šetnju: Građanski i studentski protest 96/97*, Beograd, Medija centar i ISI FF : 51-64
- Matić, M., 1998. *Mit i politika: Rasprava o osnovama političke kulture*, drugo, dopunjeno izdanje, Beograd, Politeia
- Mijatović, Anđelko, 1990. *Ban Jelačić*, Zagreb
- Mršević, Z., 1997. *Incest između mita i stvarnosti*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja – Jugoslovenski centar za prava deteta
- Nedeljković, S., 2004. Rahvus kui religioosne kategooria, natsionalism kui ontoloogia: Serbia juhtum, in *Mäetagused* 26, Tartu, EKM folkloristika osakonna rahvauundi ja meedia töörühm MTÜ Eesti Folkloori Instituut : 9-22
- Oben, M., 1989. *Njegoš i istorija u pesnikovom delu*, Beograd
- Popović, M., 1998. *Vidovdan i časni krst*, Beograd, XX vek
- Rose, John, 2005. *Mitovi cionizma*, Naklada Ljevak d.o.o, Zagreb
- Rot, N., 1989. *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Sv. Sava, 1970. Život Stefana Nemanje (Sv. Simeona), u D. Pavlović (ur.), *Stara srpska književnost*, Novi Sad-Beograd
- Šidak, Jaroslav i drugi, 1988. Kronologija zbivanja, u *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret*, Zagreb : 200-215
- Vidović, Ž., 1989. *Njegoš i kosovski zavjet u novom vijeku*, Beograd

- Vidović, Ž., 1997. *Suočenje pravoslavlja sa Evropom: Ogledi o istorijskom iskustvu*, Cetinje
- Žanjić, I., 1998. *Prevarena povijest: Guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990-1995*, Zagreb, Durieux

Saša Nedeljković

Myth, Religion, and National Identity:
Mythologization in Serbia in the Period of National Crisis

An attempt has been made in this paper to study the cognitive component of theisation and mythologisation in Serbia within the period of national crisis, both on institutional and individual level. The paper is based on a research initiated in 1998 and completed in 2000, thus it encompasses periods prior to, during, and after the NATO aggression. Institutional level was surveyed through texts from war editions of "The Military" magazine, while the individual one was surveyed through opinions and thoughts of the Belgrade student's population. Research results indicate the existence of correlation between the two levels regarding ways and degrees of myth usage, as well as certain differences.

Saša Nedeljković

Mythe, religion et identité nationale: La mythologisation
en Serbie durant la période de crise nationale

Le présent article représente une tentative d'étudier, au niveau des institutions aussi bien qu'au niveau de l'individu, la composante cognitive de la mythologisation en Serbie durant la période de crise nationale. Le texte est basé sur une recherche menée de 1998 à 2000, c'est-à-dire avant, pendant et après l'agression de l'OTAN. Les textes publiés dans la revue « Armée » pendant la guerre ont servi de base à l'étude des institutions; quant au niveau de l'individu, il a été examiné à partir des positions et des réflexions de la population estudiantine à Belgrade.